

KERTÉSZ LÁSZLÓ

Költő kőben és bronzban

Ady Endre köztéri emlékezete

Ady Endre 1919. január 27-én 8 óra 15 perckor hunyt el a Liget Szanatóriumában. Különszobájában 12 órán át volt szabadon megtekinthető a holtteste, kortársai pedig tudták, hogy portréjának majdani megörökítése a köz által igényelt feladat lesz. A képzőművész társadalom jelesei közül többen megjelentek a halott ágyánál – például Csorba Géza, Vedres Márk. Többen lerajzolták az elhunytat, Ferenczy Béni meg is mintázta. A későbbi kultusz szempontjából fontos halotti maszk negatívja is ekkor készült. Hogy hány, az ma már biztonsággal nem megállapítható, de Beck Ö. Fülöp és Vedres Márk minden bizonnyal készített egyet-egyét. Valószínűleg Vedresé szolgált a nagyszámú másolat kiindulásául.

Az első szándék egy síremlék létrehozására is hamar megszületett. A szegedi Tűz már január 30-án az egész országhoz fordult, gyűjtést kezdeményezve. A Vörös Lobogó 31-i Ady-emlékszámában a lap már azzal közölte Kóber Leónak a halott költőről készített rajzait, hogy azok reprodukciói megvásárolhatóak, és az eladásokból befolyt összeget Ady síremlékére fordítják. Az alig két hónapja Ady elnökletével megalakult, és a szinte a teljes minőségi magyar irodalmat tagjai közt tudó Vörösmarty Akadémia február 2-i ülésén határozatot hozott a síremlékről. Az egyidejűleg megalakult szoborbizottság védnökéül a miniszterelnök Károlyi Mihályt sikerült megnyerni. Az Akadémia ügyvezető alelnöke, Móricz Zsigmond az alakuló ülésen így fogalmazta meg a célt: legyen Ady Endre szobra „az új Magyarország nemzeti szobra”. A sajtó szinte egységben közli a felhívást, „Szobrot Ady Endrének!” címmel. A nemes mozgalomnak azonban hamar vége szakadt, az 1919 márciusában proklamált Tanácsköztársaság betiltotta a Vörösmarty Akadémia működését is, a mozgalmat pedig – az összegyűjtött pénzzel együtt – államosította.

Ezzel egy időben, 1919 februárjában Nagyváradon megalakult az első Ady Társaság, amelynek céljai közt szintén szerepelt a szoborállítás is. A néhány hónap múlva kihirdetett ostromállapot azonban csakhamar megbénította a Társaság tevékenységét, és később sem kapott működési engedélyt.

Ha még nem is körplasztikát, de az első Adyra emlékező köztéri munkát végül tényleg elcsatolt területen helyezték el; 1924-ben, a költő halálának ötödik évfordulóján. Az alkalom: Ady régi jó barátja, Nagy Sándor, zilahi Wesselényi-kollégiumi tanár, a Szilágyság szerkesztője kezdeményezte, hogy Ady szüleinek ötvenéves házassági évfordulója alkalmából a partiumi magyarság Adyt is megidéző ünnepséget rendezzen. A kétnapos rendezvény második napján, július 21-én, az istentisztelet keretében végbe ment aranylakodalom után következett az Ady-emléktábla leleplezése az érminszenti Ady-kúrián. A tábla Kós Károly igen kisszámú saját kezű kőfaragásainak egyike. A világosszürke bácstoroki kőből készült, finom kompozíciójú domborművön a festői igényességgel kiosztott szöveget a Kósra oly jellemző, magyar népi motívumokból építkező dekoratív ornamentika kereteli. Az ünnepségen Minulescu államtitkár beszédében hangsúlyozta, hogy Adyt Magyarországon kívül Románia is büszkén vallja a magáénak, a költőtárs, Octavian Goga államminiszter pedig levelében annak a reménységének is hangot adott, hogy Ady Endre szobra nemsokára állni fog Erdélyben.

Míg az érminszenti tábla nem idézte meg Adyt testi valójában, az első magyarországi emlékállításon már megjelent a költő portréja is. 1922-ben néhány fiatal író, tanár és újságíró Debrecenben megalapította az Ady Asztaltársaságot. Első jelentős tettük volt egy Ady-emléktábla elkészítése 1924-ben. A domborművet az Angol Királynő szálloda Bunda nevű különtermében helyezték el, amely 1907-től művészek, újságírók törzshelye volt, így Adyé is debreceni évei idején. Alkotója a Debrecenben és környékén működő Némethy László szobrász volt. A domborműves mészki fejportré profilból mutatja Adyt, minden bizonnyal egy 1909-es, levelezőlapként elkészített fotó alapján. A szobrász a babérkoszorúval keretelt reliefen a fejnek a fotón indokolt dőlését megtartotta, némileg motiválatlanná és labilissá téve a kompozíciót. Az emléktáblát jelenleg a Déri Múzeum őrzi.

Az 1920-as évek közepén ismét felmerült Budapesten az Ady-síremlék felállítására. Az ügy támogatására alakult bizottság 12.500 pengőt össze is gyűjtött, és Beck Ö. Fülöppel el is készítette a síremlék tervét. A jobboldali többségű Fővárosi Közgyűlés előbb elutasította a terv anyagi támogatását, de 1927-ben már felvállalta az ügyet. Ennek ára azonban a nyilvános tervpályázat előírása volt, a szoborbizottság hiába kérte Beck Ö. Fülöp megbízását. 1927-ben a Főváros

kiírta a pályázatot, amelyre 116 terv érkezett. A zsűri Csorba Géza munkáját sorolta az első helyre, de a döntéshozók meddőnek nyilvánították a pályázatot, amelyet így, 1928-ban egy meghívásos követett, hat szobrász felkérésével (Beck Ö. Fülöp, Csorba Géza, Fülöp Elemér, Lux Elek, Margó Ede és Sztankó Gyula). Június 14-én adták hírül a lapok, hogy Csorba Géza nyerte a pályázatot, az a Csorba, akit a huszadik század első felének neves kritikusa, Kárpáti Aurél nem véletlenül nevezett el az „Ady-szobrok művésze”-nek. Csorba számtalan szoborban és rajzban örökítette meg a költőt; minden túlzás nélkül állítható, hogy életművének Ady meghatározó témája volt. Már 1913-ban elkészítette a *Góg és Magóg fia* című plasztikáját, ami a versekben megjelenített, Ady felrajzolta harcos költőt jelenítette meg, egy energikus aktban, herkulési termettel, büszkén felszegett fejjel. Személyesen csak 1916-ban ismerkedtek meg.

A szobrász több munkával is pályázott, a zsűri által kiválasztott pályamű még Ady életében, köztéri szobor modelljének készült, fekete gránitból tervezve. A sziklán ülő, erősen stilizált figura szimbolista monumentalitása a csavarodó felső- és alsótest kontrasztjára épül, óriási, egyensúlyba feszített, uralt dinamikát érzékeltetve. A költő tragikus pátoszt sugalló, félrefordított, félig lehajtott fejének vonásai szándékosan csak utalnak a karakterre. A terv rajzvázlata – Csorba elmondása szerint – még 1918-ban született, a kis modell pedig 1919-ben. A szobrász eredetileg egy nagyszabású emlékműben gondolkodott. 1924-ben így beszélt erről: „Az egész szobrot úgy gondoltam el: fekete gránitból kifaragva, alányúló talappal emelkedne ki az Országház előtt a Duna közepéből. Persze óriási méreteken, úgyhogy sziluettnévének felső része a pesti partról nézve föléje emelkedne a budai hegyeknek. Szembe futna vele a zúgó Duna árja.” A funkcióváltás a lépték- és helyszínváltás mellett új anyagválasztással is járt: a gránitot fehér haraszi mészkő váltotta fel. A síremléket 1930. március 23-án avatták a Kerepesi úti temetőben, „valóságos tömegdemonstráció közepette”.

A harmincas évek derekán a trianoni döntés által kedvezményezett országokban erősek voltak az anti-revizionista mozgalmak. Mindennek ellenére 1935 szeptemberében a költő érmindszenti szülőházának utcai frontján a büsztjét avatták. A korábban csak városában ismert Színi Sebő Zoltán nagyváradi szobrász 1934-ben egy rendkívül merész szobortervvel állt elő. A csucsai szikláknak egyik olyan helyén,

amely az alattuk elhaladó vonatokból is jól látható, egy 20-30 méter magas Ady-mellportrét kívánt a hegyoldal szikláiba befaragni. Mintái az ekkoriban készülő, négy amerikai elnököt ábrázoló, óriás dél-dakotai sziklaportrék lehettek, amelyek az USA szimbólumaivá váltak. Octavian Gogát is sikerült a tervnek megnyernie, de kormányzati szintű anyagi háttér hiányában a projektnek nem volt semmi realitása. Mivel az az összeg, amit a költő tisztelói évek óta gyűjtöttek egy érmindszenti szobrának felállítására, a gazdasági válság hatására jórészt értékét veszítette, logikusan adódott az ötlet, hogy a szobor kőbe faragott tervét állítsák fel a költő szülőháza előtt. Az expresszív, monumentalitását ebben a méretben is megőrző plasztika egy magasdombormű-szerűen formált akt mellportré, amely a költőt a sziklából szabadulni próbáló figuraként jeleníti meg. Félrefordított fejének gesztusa, befelé forduló tekintete időtlenné változtatja az egyszerre statikus és dinamikus jegyeket mutató mozdulatot.

A következő emlékállítás Budapesten történt: a Vajda János Társaság felkérte Csorbát, hogy az Andrassy úti volt Három Holló vendéglő homlokzatára készítsen Ady-emléktáblát. A költő egyik törzshelye volt ez, számos verse született itt. Csorbát a relief megalkotásában a költő *Röpülj, hajóm* refrénü verse ihlette. Az erőteljesen stilizált relief a hajóorron megjelenített dinamikus aktfigurát visszafogott szecessziós díszítéssel kíséri. 1937. október 17-én leplezték le, az 1956-os forradalom harcai során elpusztult – Csorba 1961-ben újra elkészítette.

Beck Ö. Fülöpöt még 1928-ban – a síremlékügyben elszenvedett sérelme néminemű kompenzálására – a Nyugat megbízta egy Ady-érme elkészítésével, amelyet a folyóirat adott ajándékba az előfizetőinek. Az érem előlapján Ady profil fejportréja jelent meg. A művész végletekig letisztult klasszicizmussal, fenséges arcélekkel és a halhatatlanoknak kijáró méltósággal örökítette meg a karaktert. Tíz évvel később, 1938-ban Csikesz Sándor rektor felkérésére ennek a portrénak az emléktábla-változatát készítette el a debreceni református kollégium számára.

A háború évei nem kedveztek a kultusz köztéri ápolásának, amint az '50-es évek sem. Ady ugyanúgy a kommunista kisajátítási kísérletek áldozata lett, mint Petőfi és József Attila, azonban esetében ez szerencsére nem eredményezett köztéri szobordömpinget. Mindössze 1952-ben állítottak a költő emlékére egy Csorba Géza készítette, meglehetősen rideg

és sematikus mellportrét, hogy majd csak a forradalom után, a később bekövetkező kultúrpolitikai enyhülés idején folytatódhasson a sor.

A kultusz újabb lépcsőfoka az intézményi névadások és az ezekhez, és már nem a költő működési helyeihez kötődő szoborállítások elindulása. Ennek korai példája 1958-ból a zalaegerszegi Ady moziban felállított, Kamotsay István készítette kvalitásos kő mellszobor, illetve Mészáros Dezső 1959-ben Egerben elhelyezett bronz portréja is.

Közben a magyarok lakta elszakított területeken a kultusz egyre inkább összefonódott a nemzeti identitás reprezentációjával. Romániában ennek szellemében több Ady-émlék is született. 1955-ben helyezték el Temesváron, Ady egykori lakóhelyének homlokzatán Gállász Endre halotti maszkot megidéző portrédomborművét, amelyet már 1924-ben megrendeltek a neves bányász szobrásztól. Balaskó Nándor kőből faragott, félalakos Ady-mellszobrát 1957-ben, Ady születésének 80. évfordulóján állították fel annak a középiskolának az előkertjében, amelynek jogelődjébe a költő járt. Ugyanebben az évben Nagyváradon is állítanak mellportrét, Vetró Artúr kőszobrát Ady volt kedvenc cukrászdájának, a Müllerájnának a volt épülete mögött. Az 1958-as nemzeti kommunista fordulat jóformán lezárja ezt a sort, a Ceausescu-rendszer 1989-es bukásáig mindösszesen egy Ady-émlék elhelyezése kapott szabad utat: a költő születésének 100. évfordulóján, 1977-ben Érmindszenten felállított, Fekete József-féle Ady-mellportréé.

1960-ban avatják a Liszt Ferenc téri egészalakos Ady-szobrot, amelynek története jól mutatja a köztéri művek és a szobrászok kiszolgáltatottságát a kultúrpolitikának. Eredetileg pályázatot írtak ki a tervre, amelyet 1953-ban – 76 pályaművet megelőzve – Várady Sándor nyert meg. 1955-ben már a plasztika talapzatának felállításáról számolt be a sajtó. Váradyt azonban a szobor kapcsán politikai támadások érték, megfagyott körülötte a levegő, a posztamens pedig öt éven át állt majd még üresen. 1959-ben a hatalom – hirtelen elhatározással – Csorba Géza egy még 1951-ben készült tervének a megvalósítása mellett döntött. Csorba annak idején fővárosi megbízásra készítette a modellt, azonban részletezést kerülő, a nagy formákat összefogó stílusát akkor „formalizmusnak” minősítették, a munkát elutasítva.

Az eredetileg márványba tervezett, majd végül ismeretlen okból bronzban elkészült szobrot is a formák dekoratív sommázása jellemzi, ami részben Csorba

mesterének, Telcs Edének, részben a századelő szecessziós és szimbolista magyar szobrászatának az öröksége, amint gesztusai is. Mindez Csorbánál egyfajta klasszicizáló realizmussal együtt jelentkezett. Ady kabátja, a hosszú, testhez tapadó drapéria – Csorba művészetében visszatérő eszköz – a tömörszerű zártságot erősíti. A tömegkompozíció rendkívül erős statikát érzékeltet, a lábak oszlopszerű kontrasztja megingathatatlan. A zártságot erővé formálja és dinamizálja a karok befelé irányuló, a kabátot megfeszítő, burkoló gesztusa is. Az arc Csorba szintén nagyvonalúan stilizált korábbi Ady-fejportréinak a továbbgondolása.

A nemzeti identitás reprezentációjával összefonódó kultusz nemcsak az elcsatolt magyarlakta területen jelentkezett. Párizsban az ottani magyar emigráció helyezett el emléktáblát a költő és Léda volt szálláshelyének, a Grand Hotel des Balcons-nak a homlokzatán. A Dallos Miklós által jegyzett dombormű a halotti maszkra utaló ikonográfia folytatója. Még két köztéri munkáról tudunk, amelyek nem történelmi magyar területen lettek elhelyezve: 1968-ban a kanadai Pickeringben állították fel Csorba egy 1949-es Ady-fejportréjának a másodpéldányát, illetve a költő másik párizsi lakhelye, az egykori Hotel de l'Europe (ma Quality Hotel Opéra Saint-Lazare) falán 2008-ban helyezték el Deák Árpád Adyt megjelenítő reliefjének másodpéldányát.

A '60-as évektől a '80-as évek végéig megszapordtak a magyarországi Ady-szoborállítások, elsősorban a már fentebb említett intézményi névadások apropóján. Nagyrészt kvalitásos, az adott szobrász plasztikai dialektusában előadott fej- vagy mellportrékról és domborműves képmásokról van szó: Makrisz Agamemnon (1961), Sóváry János (1964), Kamotsay István (1966), Varga Imre (1966), Mészáros Dezső (1969), Hadik Gyula (1969), Benke Zoltán (1972), Humenyánszky Jolán (1972), Búza Barna (1974), Simon Béla (1975), Németh Mihály (1977), Varga Imre (1977), Weeber Klára (1977), Borbás Tibor (1978), Kiss István (1982), Somogyi Árpád (1987), Kotormán Norbert (1988) művei, és végül egy szokatlan kollektív munka 1978-ból, amit Mészáros Mihály „kisképzős” osztálya készített.

Ikonográfiai újítás Borbás Tibor 1978-ban felállított, dunaújvárosi, kétfigurás bronzszobra, amely Adyt Lédával az oldalán idézi meg. Két műfajában az eddiektől eltérő Ady ihlette kompozíció is született ebben az időszakban: Bardocz Barna népi díszítő

motívumok transzponálásából építkező, rekesz-mánccal kombinált domborműve (1977, Győr) és Panonhalmi Zsuzsa Ady-fala, kerámia muráliája (1986, Iklad).

E korszak termése az a néhány plasztikailag ki-magasló Ady-émlék is, amely megérdemli a kiemelt tárgyalást.

Melocco Miklóst Csorba Gézához hasonlóan szintén nevezhetnénk az „Ady-szobrok művészenek”. Életművét ugyan nem uralta Csorbához hasonló mértékben az Ady-tematika, egy fontos szakasza azonban a költőhöz köthető, és a magyar köztéri szobrászat meghatározó Ady-szobrai közül több is a nevéhez fűződik. Melocco nem a költő születésének 100. évfordulója apropóján kezdett Adyval foglalkozni, de a centenárium nagyban segítette terveinek a megvalósításában. Első köztéri Adyját azonban még egy évvel az emlékezések előtt, 1976-ban állították fel Tatabányán (*Ady: A halottak élén*, 1976). A művész a szobor kisbronz tervét még 1968-ban készítette el, konkrét megbízás nélkül. A süttöi mészkőből faragott mű a költőt nem a közösség vezéréként, váteszként mutatja, hanem fáradt, kiegészzt, sivár magányába zárkózó emberként. A mű előképe az Adyról készített utolsó fotók egyike 1918-ból, amelyet Emil Isac készített Csucsán a nagybeteg, padon ülő Adyról. Melocco szinte izomtónus nélkül mutatja a testet, a hatást az ajkak elnyílásával is fokozva. A test már szinte nem tartozik a költőhöz, csak a tekintete, a lélek utolsó kommunikációs eszközeként. A drapéria erős gyűrődéseivel függetlenedik a testtől, ellenpontozva az egyetlen kiemelten koncentrált, még erőt mutató részletet, az arc kifejezését. A mű szinte beleolvad környezetébe, a pad még csak elhatárolni sem igyekszik a szobor terét, ugyanannyira a park, mint a szobor része.

A költő születésének 100. évfordulóján Melocco három monumentális plasztikája is közönség elé került, ezek közül az egyik a pécsi Barbakán várarkában elhelyezett munka (*Ady Endre*, 1977), amelynek központi eleme az átírt halotti maszk. A plasztika a tatabányai szobor által megelőlegezett halotti ábrázolás, ami a Petőfi Irodalmi Múzeumban szintén 1977-ben Melocco által megépített *Ady-oltár* installáció önálló plasztikává kibontott motívuma. Domborműszerű megoldása a természetbe való integrálást szolgálja. Anyaga, a carrarai fehér márvány ugyanakkor kiemeli a szobrot a környezet sötétebb színvilágú háttéréből. A drapéria nem lefed, inkább imagináriussá teszi a testet, az arcot halotti maszkként

az emlékezet tárgyává redukálva. A pécsi *Ady* és az *Ady-oltár* mellett 1977-ben Debrecenben is felállítottak egy Melocco-kompozíciót, amely a költőt szintén új ikonográfiával jeleníti meg: a botra támaszkodó Ady saját síremlékével szemben áll, tekintetét a sztélére illesztett halotti maszkjára emelve.

Az emlékműforma megújításával az Ady-tematika nagyon eredeti plasztikai megközelítéséhez jut el egy másik nagy köztéri szobrászunk, Vigh Tamás is (*Ady Endre emlékmű / Ady négy arca*, 1983, Győr). Kovács Péter elemzéséből tudjuk, hogy Vigh a '70-es években, az éremművészet korszerű útjait keresve, felvet egy lehetséges megoldást: az érem téri plasztikaként való felfogását. A győri emlékmű négy, tondószerűen formált bronz eleme ennek a tanulásaiból születik, egyben lehetőséget teremtve, hogy négy egyenértékű plasztikai elembe fogalmazza meg Ady-képét. A *land art*-szerű elhelyezés, a lépték és a forma a monumentalitás és az intimitás egyidejűségét teremti meg a néző számára. Ugyanakkor a sorozatszerű megjelenítést sikerül így bravúrosan egyetlen térbeillesztett kompozícióba sűríteni. Az elhelyezkedésük alapján szétgurultnak tűnő elemek romantikus mozzanatként rom- és torzó-asszociációt is keltenek, az emlékmű Ady-képét, hangvételét erősítve.

A rendszerváltozás után tovább bővült a kultusz portrétermése: Tózsér Erzsébet (1992), Gulácsy-Horváth Zsolt két munkája (2000), Farkas Ferenc (2001), Hadik Magda (2003), Gézné Mezösi Aranka (2005), Kövér József (2005), Eskulits Tamás (2007), Barth Károly (2008) és Medgyesy László (2010) munkáival. Különös – és nem feltétlenül a plasztikai koherenciát szolgáló – megoldás volt Kaposváron Ady és Rippl-Rónai találkozásának megjelenítését két szobrászra bízni (Gera Katalin, Csernák Máté, 2010), a legutóbbi debreceni Ady-szobor (Győrfi Ádám, 2016) pedig a kultusz kiüresedésének a veszélyeit mutatja populáris zsánerré redukált formálásával.

A Ceaușescu-rezim bukása után a romániai magyarok területeken is újraéledt a kultusz: Nicolae Kruch portré-domborművét 1993-ban helyezték el Nagyváradon, Balogh Péter Ady-mellportréját 1994-ben állították fel Margittán, ugyanabban az évben Kalotaszentkirályon avattak Ady-émlékművet. Nagy Ödön reliefje 1997-ben Csíkszeredán, Deák Árpád portré-domborműve 2007-ben Nagyváradon került a falra, majd 2012-ben az ugyancsak Deák által készített négyfigurás szoborcsoportot, a *Holnaposokat* állították fel a partiumi városban.